

MIROSLAV KOMÁREK

Široká problematika postojů mluvčího k propozici má svůj zvláštní slovnědruhový aspekt v soustavě slovních druhů, a to v tzv. partikulích (částicích). Je totiž zřejmé, že právě v této třídě slov, jejíž hranice ovšem nebývají v jazykovědné literatuře pojímány jednotně, se soustřeďují lexikální prostředky, jejichž funkcí je vyjadřovat postoje mluvčího. Specifičnost partikulí je v tom, že nejen nejsou větnými členy, ale nejsou ani gramatickými komponenty větné struktury (v tom smyslu, jak jimi jsou předložky nebo spojky). Partikule jsou sémantické komponenty výpovědi a fungují jako lexikální výpovědní formativy s funkcí modalitní, emocionální, hierarchizační, kontaktovou, navozovací nebo aktualizací.¹ Repertoár slov, která mohou být zařazena do tohoto slovního druhu, je tedy značně široký a pestrý, a to nejen z významového hlediska. Např. jenom část partikulí má charakter slov parentetických: výrazy *prý, asi, snad, jistě, bezpochyby, možná* nebo *bohužel* aj. lze jistě interpretovat jako pokleslé, lexikalizované parenteze, vsuvková slova (rus. vvodnyje slova), ale nemůžeme tak vykládat např. výrazy *ještě, již, teprve, až* nebo *ať, kéž, necht* apod. Tento rozdíl do značné míry souvisí s významovou specifičností různých druhů partikulí. Je pochopitelné, že parentetický charakter mají tzv. modalitní partikule jako *možná, jistě, bezpochyby*, neboť se na ně musíme dívat jako na kondenzáty samostatných propozic, začleněné do jiné propozice, která se hodnotí z modálního hlediska: např. *Považuji za možné, že Jan nepřijde* → *Jan možná nepřijde*. Výpovědi jako *Jan možná nepřijde* jsou tedy zřetelně dvouzákladové.

Chceme zde však upozornit na jiný rozdíl mezi partikulemi, který bychom snad mohli označit jako rozdíl mezi partikulemi endocentrickými a exocentrickými, nebo přesněji částicemi s endocentrickou a exocentrickou funkcí. Vyjdeme přitom ze své starší studie, ve které jsme se pokusili o sémantickou analýzu dvojice výrazů *ještě, již/už* a dalších výrazů, které s nimi významově souvisí (zvl. *teprve, až*).² Výsledky této analýzy chceme zde interpretovat z některých hledisek, která do jazykovědy vnesla moderní logika; budeme tak moci upozornit na další systémové rysy nejen těchto výrazů, ale partikulí vůbec. — Nejdříve stručně shrneme své tehdejší výsledky, přičemž zcela pomineme ty závěry, které polemizují s pojetím těchto slov jako adverbii, a omezíme se především na stránku sémantickou.

- (1) Výrazy *ještě, již/už*³ nemají primární význam časový (význam tzv. adverbii času); ten u nich vyplývá až z kontextu, je velmi proměnlivý a mnohdy zcela chybí.
- (2) Výrazy *ještě, již/už* těsně souvisí s negací; při jejich užití jde o dvě parciálně kontradiktorické propozice, které modelují dva procesy nebo stavy jakožto dvě různé fáze, jež na sebe těsně navazují, ať už v posloupnosti časové, nebo místní či jiné

¹ Přejímáme zde svou předběžnou pracovní definici partikulí v kolektivní práci *Teoretické základy synchronní mluvnice spisovné češtiny*, SaS 36, 1975, s. 44, v níž je rovněž definován pojem výpovědi jako minimální komunikační jednotky (s. 18). Jsme si ovšem vědomi námitek (motivovaných hlavně terminologicky) proti tomuto pojmu, viz zvl. čl. K. Horálka *Věta a výpověď*, SaS 37, 1976, s. 81n., a jeho *Odpověď autora* (na polemickou stať K. Hausenblase), SaS 38, 1977, s. 51n.

² M. Komárek, *K sémantické a syntaktické charakteristice slov ještě, již (už)*, Studie ze slovanské jazykovědy, Praha 1958, s. 147n.

³ Formy *již/už* jsou ve spisovné češtině varianty, rozlišené stylisticky: *již* je knižní, kdežto *už* je stylově neutrální. Z toho samozřejmě vyplývá, že se v některých projevech může vyskytovat jen varianta *už*, kdežto *již* je v nich buď zcela vyloučeno, nebo by bylo nevhodné. Když např. ve hře na schovávanou oznamuje hledaný, že se už skryl, a tím dává signál k zahájení hledání, může zvolat jen „Už!“, ale nikoli „Již!“.

(např. v hodnocení). (3) Slova *ještě*, *již/už* signalizují existenci těchto dvou protichůdných fází, identifikují proces nebo stav s jednou z nich a naznačují jeho poměr k předělu mezi nimi.

a) Příklady časové posloupnosti:

Tehdy ještě byl učitelem (později jím nebyl).

Tehdy již byl učitelem (dříve jím nebyl).

b) Příklady prostorové posloupnosti:

Vesnice X je ještě v okrese A (tj. těsně před hranicemi sousedního okresu).

Vesnice Y je již v okrese B (tj. těsně za hranicemi sousedního okresu).

Z příkladů je zřejmé, proč mluvíme o parciální kontradiktornosti propozic. V příkladech s posloupností časovou (a) je negovaný děj nebo stav posunut v čase; v případech s posloupností prostorovou (b) je negován jen lokální rámec, kdežto předměty, které jsou do něho zasazeny, jsou odlišné.

Výrazů *ještě*, *již/už* se ovšem neužívá jen v postavení adverbálním, srov. např.: *Ještě Jan Lucemburský neuměl číst ani psát; Už staří Řekové měli vyspělou filozofii; Dej mu ještě korunu* apod. V stati citované výše jsme se pokusili ukázat, že se v těchto případech význam výrazů *ještě*, *již/už* sice poněkud modifikuje, popř. obohacuje o další významové prvky (např. ‚pokračování v řadě na samém jejím konci‘ u výrazu *ještě*, ‚místo v řadě na začátku‘ u výrazu *již/už*), ale že v zásadě je i v těchto případech základní (invariantní) ten význam, který jsme zjistili v postavení adverbálním (tak např. *Ještě Jan Lucemburský neuměl číst ani psát* naznačuje, že to platí také o jeho předchůdcích, ale nikoli o jeho nástupcích, v tomto případě již o jeho synovi). Proto se dále můžeme omezit jen na výrazy *ještě*, *již/už* v postavení adverbálním.

Z hlediska našich dalších úvah má rozhodující význam ta okolnost, že jedna z parciálně kontradiktorních propozic nemusí být realizována v řeči, že zcela stačí, aby byla jen naznačena výrazem *ještě* nebo *již/už*. Řekneme-li např. *Jan byl tehdy ještě učitelem*, naznačuje výraz *ještě*, třebaže velmi obecně, že Jan byl později něčím jiným. Řekneme-li *Jan tehdy již nebyl učitelem*, naznačujeme naopak, že došlo ke změně, která negovala stav ‚být učitelem‘. Ukazuje se tedy, že výpovědi s výrazy *ještě*, *již/už* je třeba vyložit jako výpovědi se specifickými presupozicemi: výpověď *Jan ještě nebyl učitelem* presuponuje verbálně nerealizovanou propozici *Jan později byl učitelem*; *Jan již nebyl učitelem* presuponuje, že Jan předtím učitelem byl. Výpovědi s *ještě*, *již/už* jsou smysluplné jen za presupozice propozice, která je parciální negací obsahu výpovědi s *ještě*, *již/už*.

Výrazy *ještě*, *již/už* tedy ukazují za hranice výpovědi (k presupozici), zároveň však ukazují k samé výpovědi jako materiálu, z něhož má být presupozice konstruována. Právě v tomto smyslu pokládáme za vhodné označit tyto partikule jako endocentrické a odlišit je od partikulí exocentrických. Za exocentrické pokládáme takové partikule, které nenaznačují presupozici tohoto druhu (např. *asi*, *možná*, *prý* aj.).

Výpovědi s partikulí *ještě* mají na první pohled často stejný smysl jako výpovědi s výrazem *dosud*: *Je ještě svobodný* — *Je dosud svobodný*, ale tato shoda je pouze přibližná a týká se jen části funkčního rozsahu partikule *ještě*. Pro posouzení této afinity je důležité to, že se výrazy *ještě* a *dosud* mohou navzájem kombinovat, např.: *Kdo dosud ještě nezaplatil předplatné, musí tak ihned učinit; Tento zákon z r. 1850 platí ještě dosud*. Výraz *dosud* je okolnostní slovo (circumstantivum), které vyjadřuje trvání procesu nebo stavu do okamžiku/v okamžiku aktu dicendi, percipiendi, sentiendi, cogitandi: *Vidím, že dosud spíš; Domníval jsem se, že dosud spíš* atd. Také ve výpovědích s výrazem *dosud* se počítá s presupozicí pozdější změny, ale tato presupozice je zahrnuta již v lexikálním významu výrazu *dosud*, srov. obdobné případy, ve kterých je koncová časová mez označena jinými prostředky, např.: *Třicetiletá válka trvala do r. 1648*.

Ve výpovědích s partikulemi *možná, asi, prý* apod. o presupozici v uvedeném smyslu nejde. Propozice, která je kondenzována v uvedených partikulích, je samostatná, na propozici, do níž je začleněna, materiálově nezávislá; partikule pak jen určují výpověď, do které jsou začleněny, z hlediska modálnosti jsou to intenzionální funktoři přirozeného jazyka. Co se týče významu, má výpověď *Zítřejší možná bude pršet* dva konstituenty: *zítřejší bude pršet* a *možná* (= považuji za možné). Naproti tomu výrazy *ještě, již/už* samy sémantickými komponenty výpovědi nejsou, nýbrž jen signálem příslušné presupozice.

Ptáme se nyní, jaký je rozsah endocentrických partikulí, které další partikule k nim patří. Zmínili jsme se již o výrazech *teprve, až*, jejichž souvislost s výrazy *ještě, již/už* je zřejmá; srov. tyto příklady:

<i>Jan již přišel.</i>	—	<i>Jan teprve přišel.</i>
<i>Udělám to již dnes.</i>	—	<i>Udělám to teprve dnes.</i>
<i>Dokončím to ještě dnes.</i>	—	<i>Dokončím to až dnes.</i>

Partikule *teprve, až* mají ovšem také další sémantické rysy, např. ‚později, než se čekalo‘; poněvadž však tyto rozdíly nejsou pro náš účel důležité, můžeme je zde pominout.

K endocentrickým partikulím patří dále výrazy *také, rovněž, i/ani*; např.:

*Dnes půjdeme také na koncert; Dnes půjdeme t a k é na koncert.*⁴

I my jsme tehdy byli mladí; Ani my jsme tehdy nebyli staří.

Tyto partikule (a někdy i partikule *ještě, již/už*) se obvykle označují jako zdůrazňovací, ale je zřejmé, že také ony ukazují k presupozicím, které nejsou nebo nemusí být slovně vyjádřeny, ale mohou být zkonstruovány z materiálu výpovědi. Poměr mezi presupozicí a příslušnou částí výpovědi je zde však jiný, a to: verbálně označený předmět + jiný, presuponovaný předmět, např. (půjdeme) na koncert + na jiný společenský podnik, nebo: (půjdeme na koncert) my + někdo jiný. Není náhoda, že mezi těmito partikulemi jsou výrazy *i/ani*, které v jiných případech fungují jako parataktické spojky (*otec i/ani matka*). Je zde možno připomenout také sémantickou afinitu výrazů *ještě* a *také, i*, srov. *Vezmi s sebou ještě dvě rezervní kola/také dvě rezervní kola*. K endocentrickým partikulím patří také jiné výrazy, které fungují jako parataktické spojky, např. *Ale tos mi neměl dělat! Však on přijde!* Zvlášť bude třeba posoudit z tohoto hlediska status částic, které jindy fungují jako spojky hypotaktické, např. *Jen aby ti to nebylo líto! Kdyby už bylo jaro!*

Je zřejmé, že rozdíl mezi endocentrickými a exocentrickými partikulemi není omezen jen na češtinu.

RÉSUMÉ

Zu einem funktionellen Unterschied im System der Partikeln

Als Ausgangspunkt der vorliegenden Studie dient eine von älteren Studien des Verfassers, in der eine semantische Analyse der tschechischen Partikeln *ještě, již/už* vorgenommen wurde. Auf Grund seiner damaligen Resultate unterscheidet der Verfasser zwei funktionelle Gruppen von

⁴ Větný přízvuk (označený kurz. prolož.) zde rozlišuje dvojí význam: ‚kromě toho také někam jinam‘, ‚kromě nás také někdo jiný‘. Stejně bývají rozlišeny i výpovědi s *ještě*: *Ještě mi dej k o r u - n u* (dosud jsi ji nedal) — *Ještě mi dej korunu* (k těm, kteréš mi dal) — s elipsou: *Dej mi ještě!*